

ЛЕНІН Володимир Ілліч (справж. — Ульянов; 22. 04. 1870, м. Симбірськ, нині Ульяновськ, РФ — 21. 01. 1924, Москва) — політичний діяч, революціонер. Засновник та ідеолог **більшовизму**, лідер міжнародного комунізму, організатор більшовицького перевороту в Росії у 1917 та її державний очільник до 1924. Старший брат Л. Олександр, член організації «Народна воля», страчений через причетність до замаху на царя Олександра III. Це стимулювало революційну активність Л., який навчався у Казанському університеті (Росія), звідки 1887 р. був відрахований за участь у студентському страйку. Після складання екстерном іспитів за курс юридичного факультету С.-Петербур. університету (1891) та юридичної практики у м. Самара (Росія) він переїхав до С.-Петербурга, де посилив контакти з революційними колами і став професійним революціонером.

Фундаментально ознайомився з творами К. Маркса (див. **Марксизм**), тогочасною політично-економічною літературою, із літературою російського революційного руху, міжнародними марксистськими дискусіями. Упродовж життя приділяв цьому дискурсу значну увагу, як і участі у численних дебатах, з'їздах, організаційно-публікаторській роботі. Ленінізм справедливо вважають «народницьким марксизмом», обумовленим специфікою Росії, відсутністю свобод, поліцейським режимом, що вимагало конспіративних методів дій. Зі спадщини К. Маркса він взяв переважно теорію класової боротьби, але зрештою трансформував її в обґрунтування монопартійної **диктатури пролетаріату**. Він блискуче використовував політичний «макіавеллізм», змінюючи неодноразово власні декларації, стратегію, тактику під впливом конкретних обставин і вимог політичної кон'юнктури.

У травні 1895 вперше здійснив подорож до Західної Європи (Німеччина, Франція, Швейцарія), де встановив контакт із «Групою визволення праці», яку очолювали Г. Плеханов і **П. Аксельрод**, а також із лідерами міжнародного марксистського руху. Після повернення до Росії разом із **Ю. Мартовим** об'єднав марксистські групи С.-Петербурга у «Союз боротьби за визволення робітничого класу». У грудні 1895 заарештований, 1897–99 перебував на засланні у с. Шушенське (Єнісей. губ., Росія). Підсумком інтенсивної теоретичної роботи Л. стало дослідження економічної ситуації в Росії як основи, на якій він формулював завдання російської соціал-демократії. У кн. «Развитие капитализма в России» та статтях з аграрного питання виявив знання специфіки соціально-економічних відносин в Україні. Після заслання виїхав за кордон.

Засновник і співредактор газети **«Искра»** (1900–03) — центрального органу РСДРП. У цей період сформулював

власні уявлення про завдання та функції партії як суворо централізованої, конспіратив. елітар. профес. структури. На 2-му з'їзді РСДРП (1903) його позиція з питань побудови та організації діяльності партії призвела до розколу РСДРП на більшість і меншість. Група Леніна отримала назву «більшовики», інша — «меншовики» (див. **Меншовизм**). Невдовзі залишив редакцію г. «Искра» й очолив радикальне крило соціал-демократів, друкованим органом яких став журнал **«Вперед»** (1904–05). На з'їзді РСДРП у Лондоні (1905) єдність партії нібито відновлено, але для нього та його прибічників вона не мала ключового значення. У листопаді 1905 він повернувся до С.-Петербурга, однак після поразки 1-ї російської революції в грудні 1907 знову емігрував за кордон (мешкав у Фінляндії, Швейцарії, Франції, Польщі). 1906 Л. обраний до ЦК як представник більшовиків, 1907 став кандидатом у члени ЦК, від 1912 (з конф. у Празі) — довголітній член ЦК РСДРП. Він вів перманентну внутр.-партійну боротьбу проти меншовиків, а також проти різноманітних, з його погляду, правих та лівих ухильників. Через створену ним партійну школу в м. Лонжюмо (Франція, 1911) та шляхом великої кількості публікацій пропагував власні погляди. 1912 на конференції у Празі він домігся виключення меншовиків із РСДРП і здобув собі керівний вплив на партійне життя у Росії. У питаннях партійної роботи орієнтував соратників на реальні можливості, серед них — робота с.-д. фракції у Державній думі Росії та популяризація поглядів через легальну пресу (напр., г. «Правда»).

Під час 1-ї світової війни висунув гасло поразки свого уряду та перетворення війни з імперіалістичної у громадянську. Така позиція задовольняла держави Троїстого союзу, тому вони (насамперед Німеччина) надавали більшовикам матеріальну підтримку. У цей період писав про право націй на самовизначення (з-поміж них і українців), публічно підтримував український рух, коли це було в інтересах перемоги над політичними опонентами, царатом, Тимчасовим урядом. Проте на практиці він послідовно виступав проти ідеї української окремішності, зокрема щодо її закріплення у побудові робітничого руху та більшовицької партії. Саме навколо цього розгорнулася полеміка Леніна з українським соціал-демократом **Л. Юркевичем**.

Після Лютневої революції 1917 за допомогою німецького уряду проїхав Німеччину і через Скандинавію у квітні 1917 повернувся до Петрограда (нині С.-Петербург). Своїми т. зв. квітневими тезами він визначив такий політичний курс більшовиків, який уникав компромісу з Тимчасовим урядом. Хоча до 1917 Л. виступав проти розподілу землі між селянами, нині

гаслом «Хліба, землі та миру» він привабив значну частину населення. Після невдалого липневого повстання змушений був тікати до Фінляндії, але повернувся до Петрограда у жовтні 1917 і взяв участь у довгоочікуваному захопленні влади, вагому роль у якому відіграв також [Л. Троцький](#) (спочатку це захоплення називали [Жовтневим переворотом 1917](#), згодом — Жовтневою революцією). Відтоді й до смерті був головою *Ради народних комісарів* — нового уряду. Вже у грудні 1917 з його ініціативи сформовано Надзвичайну комісію (російська аббревіатура — ЧК; див. [ВЧК-ОГПУ](#)), що стала одним із потужних інструментів утримання влади більшовиками.

Вважав контроль над Україною, її хлібом та донбаським вугіллям питанням життя і смерті більшовицької революції. У грудні 1917 разом із [Л. Троцьким](#) підготував маніфест з ультимативними вимогами до УЦР, організував більшовицьку інтервенцію в Україну взимку 1917–18. Однак контроль над Україною не зміг утримати через військові обставини та укладення [Брестського \(Берестейського\) мирного договору](#). Своєю незгодою віддати владу законно обраним Установчим зборам, розігнаним за його наказом у січні 1918, спровокував громадянську війну в Росії. У липні 1918 під тиском обставин санкціонував утворення КП(б)У (див. [Комуністична партія України радянської доби](#)) на правах обласної організації більшовицької партії. Українські націонал-комуністи (зокрема [С. Мазлах](#) і [В. Шахрай](#)) аргументовано критикували Леніна за ігнорування корінних інтересів українців та недовіру до місцевих комуністів. Імовірно, під впливом цих критичних виступів почав більш обережно й поважно ставитися до українського питання. Завдяки посаді у РНК, керівним позиціям у ЦК, Раді робітничої і селянської оборони, а також інших створюваних структурах міг справляти універсальний вплив на події доби [«воєнного комунізму»](#) та періоду [нової економічної політики](#). Хоча у «воєнному комунізмі» Ленін вбачав фактично початок комунізму, 1921 під тиском обставин він пішов на часткову реставрацію капіталізму у вигляді НЕПу, хоча й не вважав цей крок стратегічним.

Ленінський вплив поширювався і на зовнішню політику більшовиків. Після невдалого замаху на нього у серпні 1918, здійсненого есеркою [Ф. Каплан](#), розв'язано масовий «червоний» терор. Ліквідує політичних супротивників з його допомогою, успішно організував знищення майже всіх незалежних держав, що постали на руїнах Російської імперії. Водночас керував упокоренням і зрештою запропонував заборонити ті фракції у партії, які обстоювали демократичні норми у політиці (робітничі опозиція та ін.). 1919 ініціював заснування 3-го Комуністичного Інтернаціоналу (див. [Інтернаціонал Комуністичний](#)) з метою здійснення світової революції (проіснував до 1943). Проте розрахунки Леніна на цю революцію, які він підкріплював посиленнями на події у Центральній Європі та колоніальному світі, не випра-

вдалися. Ефективнішою була здійснювана ним через [Г. Чічеріна](#) та [Л. Красіна](#) політика міжнародної кооперації, що уможливила повернення Росії на міжнародну арену. 1920 домігся входження тодішнього найпотужнішого конкурента більшовиків — *Української комуністичної партії (боротьбистів)* — до складу КП(б)У. Паралельно з офіційними запевненнями в рівноправності боротьбистів він написав секретну директиву про необхідність їхнього знищення.

У травні 1922 зазнав першого приступу хвороби, відійшов від активної політики, у листопаді того ж року проголосив свою останню публічну промову. Після другого приступу хвороби він намагався оцінити розстановку сил у партії і дати характеристики ключовим партійним лідерам (т. зв. заповіт Л.). Однозначно російським шовіністом Ленін не був, оскільки гостро відчував зміни політичної ситуації. Критикуючи шовіністичні заяви і дії більшовицької парт.-державної верхівки, він виходив з того, що все це створює підґрунтя для сепаратизму, відштовхує неросійські народи від більшовиків. Саме тому він відкинув план [Й. Сталіна](#) щодо «автономізації», і в грудні 1922 з його ініціативи організовано СРСР. Хоча Ленін сприяв зміцненню парт.-державної бюрократії та формуванню системи преференцій для неї, в останній період життя застерігав проти ізоляції і бюрократизації партії. Від кін. 1922 через посилення хвороби, а також завдяки зусиллям [Й. Сталіна](#) та його прибічників його фактично відсторонено від державного і партійного керівництва.

Своєрідною компенсацією стало створення посмертного культу Л., який [Й. Сталін](#) і його наступники використовували для влас. легітимізації: Леніна поховали у спеціально спорудженому мавзолеї на Красній площі у Москві; найвищою нагородою в СРСР був орден Леніна, встановлений 1930; засновано Ленінські премії в галузях науки і техніки, літератури і мистецтва, міжнародну Ленінську премію «За зміцнення миру між народами»; відкрито Центральний музей В. Леніна у Москві, ленінські музеї у багатьох містах СРСР і за кордоном; споруджено численні пам'ятники; його ім'ям названо багато населених пунктів, вулиць, підприємств, навчальних і культурно-освітніх закладів, географічних об'єктів тощо. Водночас у СРСР чимало творів Леніна піддавали цензурі або не друкували, вони вперше оприлюднені у часи «перебудови» [М. Горбачова](#).

У 2015 в Україні ухвалено низку законів про декомунізацію, внаслідок чого пройшла хвиля демонтажів пам'ятників Леніну. Щоправда, ленінопад стихійно започаткували в часи Революції гідності, саме тоді, в кінці 2013, було знесено пам'ятник Леніну в центрі Києва (перед Бессарабською площею), у 2014-му — у Харкові (був другим серед найвищих в Україні, першим — пам'ятник Леніну в Севастополі). Декомунізація призвела також до перейменування назв вулиць, населених пунктів (наприклад, [Іллічівськ](#) перейменовано в Чорноморськ).

Рекомендована література

1. Шахрай В., Мазлах С. До хвилі. Саратов, 1919;
2. D. Shub. Lenin. New York, 1950;
3. Рибалка Л. Російські соціал-демократи і національне питання. Мюнхен, 1969;
4. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. Москва, 1990;
5. Лукач Д. Ленин. Исследовательский очерк о взаимосвязи его идей. Москва, 1990;
6. Волкогонов Д. Ленин. Политический портрет: В 2 кн. Москва, 1994;
7. Фишер Л. Жизнь Ленина: В 2 т. / Пер. с англ. Москва, 1997;
8. Шульгин В. Опыт Ленина. К., 1998;
9. В. И. Ленин. Неизвестные документы. 1891–1922 гг. Москва, 1999;
10. Пейн Р. Ленин. Жизнь и смерть / Пер. с англ. Москва, 2003;
11. J.-J. Marie. Lénin. 1870–1924. Paris, 2004;
12. Пеллікані Л. Ленін і Гітлер. Дві іпостасі тоталітаризму. К., 2024.

Ю. І. Шаповал

Бібліографічний опис:

Ленін Володимир Ілліч / Ю. І. Шаповал // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-54242>. – Останнє поновлення : 2024.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом з чинним законодавством України ([докладніше](#)).